

Олександр ТАРАНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА І УКРАЇНСЬКА МОВА (попередні спостереження). II¹

2. Посилення тенденцій у напрямі дальшої дерусифікації української літературної мови. У мовній практиці різних кіл українськомовного соціуму і в словниках та інших нормативних довідниках з української мови, а також у відповідних нормативних актах органів центральної і місцевої влади ще більшою мірою в цей час стало виявлятися прагнення, досить виразне ще від початку 90-х років, до повнішого усунення слідів впливів російської мови на різних рівнях структури української літературної мови (див., зокрема, про це в сфері ономастики вище в п. 1.3). Це можна показати також на прикладі громадського обговорення проєкту майбутнього «Українського правопису» (у редакції 2019 року), яке відбувалося «на поверхні» суспільного життя загалом більш-менш спокійно й, можливо, навіть не дуже помітно (на відміну від обговорення попередніх редакцій на початку 1990-х і особливо на початку 2000-х років — «Українського правопису» 1990 року і проєкту «Українського правопису» 1999 року), що можна пояснити й таким фактором. Хоча самі зміни, запропоновані в ньому, не були такими радикальними, як у проєкті «Український правопис» 1999 року, і подані з варіантністю «старого» і «нового» (на вибір самих користувачів), а щодо способу, форми обговорення, то воно відбувалося переважно не в друкованих ЗМІ та на телебаченні й радіо, як тоді, а в інтернеті, не можна не бачити й того, що це проходило в загальних умовах атмосфери суспільного напруження внаслідок збройної агресії з боку РФ (від 2014 року) і достатньо вираженої настроєності суспільства проти держави-агресора, а майже всі зміни, запропоновані в новій редакції, так чи інакше, об'єктивно чи суб'єктивно передбачають подальше відмежовування норм української літературної мови від російської.

3. Стилїстика дискурсів війни. В умовах воєнного протистояння між Україною і Росією, безперечно, не відбутися істотного посилення в публічному просторі ролі стилістичних мовних засобів — з розширенням уживання, з одного боку, стилістично піднесеної (щодо «свого» і «своїх»), з

¹ Початок статті див.: Мовознавство, 2023, № 3, с. 3–29.

Цитування: Тараненко О. Російсько-українська війна і українська мова (попередні спостереження). II. Мовознавство. 2023. № 4. С. 3–25. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-331-2023-4-001>

Citation: Taranenko O. (2023). Rosiisko-ukrainska viina i ukrainska mova (popередni sposterzhennia) [Russia-Ukraine war and the Ukrainian language (preliminary observations)]. II. Movoznavstvo, (4), 3–25. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-331-2023-4-001>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

другого ж, — стилістично зниженої (щодо ворога — держави-агресора) лексики і фразеології.

3. 1. Уживання лексики високого стилістичного регістру. З початком збройної агресії РФ проти України 2014 року та активізацією внаслідок цього патріотичних настроїв у суспільстві знов увиразнилося наростання стилістики піднесеного звучання, яка в радянський час — у період панування «новомови» радянського зразка — була значною мірою здискредитована, і як реакція суспільства на це в часи «перебудови» (друга половина 80-х років) і в наступні роки вже державної самостійності України стала відбуватися «депатетизація» публічних дискурсів — з поширенням, зокрема, несхвально-іронічного вживання членів гнізда *пафос* «надмірна пишність, пишномовство, за яким мало що стоїть» і сформуванням також особливого різновиду метамовних самокоментарів з цими словами, який свідчить про підвищення самокритичності мовців у їхньому побоюванні не видаватися надто пишномовними: «*вибачте (даруйте, перепрошую) за пафос*»; «*не хочу бути (боюся видатися) пафосним, але...*» і под.; «Разом з тим, *нехай це не видасться пафосним*, команда «Репортера» [телепрограми. — О. Т.] прагне давати своєму читачу адекватну, наскільки це можливо, картину реальності» (Д, 22.03.2002); «І політикум, і французький загаль відкрили для себе Україну, визнали — *як би це пафосно не звучало* — нашу європейськість і готові сприяти Україні» (УМ, 16.07.2005, с. 1).

Так, на позначення України знов активізувалося вживання відомого перифразу з пестливим синонімом до слова *мати* — *ненька Україна* або просто *ненька*, який тісно асоціюється з Україною ще з Шевченкової поезії, але в радянські часи був, м'яко кажучи, небажаним як «націоналістичний». У межах періоду вже державної незалежності України емоційно-конотативний ореол його в мовній практиці, однак, лишався, як і до цього, неоднозначним і варіювався. З одного боку, вживання цього перифразу свідчить, безперечно, про пієтет до України, відданість їй, наприклад: «Слава кожному із вас! Слава *неньці Україні!* Слава Господу Богу!» (В. Ющенко, один з претендентів на посаду Президента України, під час мітингу протесту на майдані Незалежності в Києві 22 листопада 2004 року, завершуючи свій виступ) — або принаймні виражає бажання засвідчити ці почуття. Цей зворот уже пішов у практику дошкільного виховання дітей та шкільного навчання: «Система включає такі курси: 1. Цікавий світ навколо тебе (1-й клас). 2. *Україну, рідну неньку*, знай, люби і бережи (2-й клас). 3. Збережемо нашу домівку — Землю (3-й клас)» — про цикл екологічної освіти для молодших школярів (Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи. Київ, 2000, с. 106), роботи державних закладів і установ, наприклад: «Слався, *рідна ненька Україна!*» (книжкова панорама на честь 21-ї річниці незалежності України, відкрита в Луганській обласній науковій бібліотеці, серпень 2012 року). З другого ж боку, перетворившись значною мірою вже на штамп від частого використання, тим більше в емоційно насаджених і оцінно-піднесених контекстах, а також, звичайно, не без впливу звичного іронізування з цього звороту з боку суспільних кіл, не прихильних до ідеї української державності, у середовищі кіл української орієнтації, але з прагматичнішим, не таким «романтичним» ставленням до комплексу української проблематики він може сприйматися як старомодно-сентиментальний образ України і також уживатися з більшою або меншою мірою іронічним забарвленням (на відміну, наприклад, від завжди піднесених перифразів *мати Україна, Укра-*

їна-мати). Це, звичайно, іронізування, часто з гіркотою, не з самого позначуваного поняття, а з того комплексу піднесено-сентиментальних конотацій, яким оточений цей перифраз, наприклад: «В обіцянки [кандидатів у народні депутати України. — О. Т.] про далеке щасливе майбутнє “*неньки України*”, збудоване зусиллями майбутніх обранців, не віриться — деє ми вже це чули. Так і будемо існувати від одних виборів до наступних» (Т. Смакула. — СП, 7.08.1997), «Тільки абсолютний профан не знає, що лишень у сусідню Росію із нашої неймовірно багатої *Неньки* щороку вивозиться 80–100 мільйонів доларів» (І. Островський. — Д, 24.10.2002, с. 5). Однак з 2014 року вживання відзначеного звороту з конотацією піднесення знов увиразнилося: його вживають військові і добровольці, які воювали на Донбасі або пройшли там бойові дії, його вживають Президенти України в своїх публічних виступах — не тільки П. Порошенко: наприклад, *ненька Україна* (з його промови 8 травня 2015 року), а й В. Зеленський: «Дорогі українці! Завтра ми з вами відзначатимемо День захисника України. Нашій *Неньці* пощастило, адже вона має багато мужніх і незламних захисників» (див.: УП, 13.10.2019); так само після початку другого етапу російсько-української війни (з кінця лютого 2022 року): «Ми будемо обороняти Київ — це серце України, і ми його нікому не віддамо! Не віддамо ми нашу *неньку-Україну!*» (із заяви міського голови Києва В. Кличка — див.: УП, 28.02.2022).

Досить звичайним стало вживання слова *побратим* як позначення політичних однодумців і особливо бойових соратників (це слово в такому вживанні функціонувало до «Революції гідності» в парамілітарних організаціях української політичної орієнтації), наприклад: «27-річний NN з дитинства мріяв стати військовим. “Він завжди рвався в бій, мав сміливість брати на себе відповідальність за інших”, — кажуть *побратими*» (Е, 27.04.2022. с. 7), «Звільнений з полону морпіх Діанов передасть 23,4 млн гривень на лікування *побратимів*» (Д. Кречетова. — УП, 14.10. 2022).

Тимчасові споруди (намети і под.) та спеціально переобладнані приміщення, що їх почали ставити (обладнувати) в містах з листопада 2022 року в умовах масованих обстрілів об’єктів критичної інфраструктури України з боку РФ, де передбачена наявність води, тепла, електрики, мобільного телефонного зв’язку тощо, офіційно було названо *пунктами незламності*.

3.2. Вульгаризація мови як вияв різко негативного ставлення до ворога. У досить широкому наборі номінативних засобів на позначення Росії як держави-агресора та всього того, що вона чинить нині в Україні (див. вище пп. 1.4, 1.1), помітне місце посідає вживання в публічному просторі стилістично знижених одиниць — від іронічно-глузливих на зразок «*бойові комарі*» (про одну з вигадок російської пропаганди — про те, що в Україні нібито існують секретні американські біолабораторії, де готують заражених комарів для запуску їх на територію РФ; пор. в історії воєн, наприклад, *бойові слони*), «*вундервафля*», перев. мн. «*вундервафлі*» (про ті чи інші зразки озброєння російської армії; пор. нім. *Wunderwaffe*, буквально «чудо-зброя», — назва, яку давали в Німеччині під час Першої, а особливо Другої світової війни для характеристики певних зразків озброєння надзвичайно потужної сили) до різко негативних в емоційно-оцінному плані (зневажливих, презирливих, лайливих), навіть у мовленні ведучих інформаційних програм на теле- і радіоканалах: *рашистська нечисть* (*мерзота*), *рашистське лайно*, *свинособака*, перев. мн. (*армія свинособак*), уживання

образливих екзоетнонімів (*кацап* та ін.), прізвиськ В. Путіна: *кремлівський карлик*, «*фюрер*», *Путлер* (*Путін + Гітлер*).

У розмові про це не можна обминути, звичайно, також активізації з 2014 року відкритого вживання непристойної (обсценної) лексики щодо представників найвищого російського керівництва, російських окупаційних військ і їхньої діяльності, як і Росії в цілому (наприклад: «моральний стан російського найманця з якогось *Усть-Зажопинська*»: Юрій Щербак. — Сл. Пр., 4.05.2023). Так, після початку військової агресії РФ проти України з'явилася «кричалка» футбольних фанатів (уперше, здається, її було почуто від фанатів харківського футбольного клубу «Металіст» у Харкові 30 березня 2014 року), яку відразу ж стали використовувати в скандуваннях під час протестних акцій проти агресії Росії: «Путін — ху...ло!» з подальшим рефреном «Лалá-лалáла-лалалá!» (наприклад, під час маршу єдності проти російської агресії в Харкові 8 січня 2015 року, у виконанні підрозділу українських військових у Києві 19 серпня 2021 року під час репетиції параду до Дня Незалежності України; це були також написи на стінах, на бойовій техніці добровольчих батальйонів у Донбасі під час АТО); також з псевдоевфемістичним переставленням компонентів слів: «Хутін — пуйло!». На задніх номерних знаках легкових автомобілів (до офіційної заборони ДАІ в травні 2015 року), на бойових авто добровольчих батальйонів у зоні АТО були наклейки / наліпки «ПТН ПНХ», тобто «Путін, пішов на х...й!» (з випускненням ряду букв); з такими написами продавалися також (зокрема, на Майдані незалежності в Києві) стрічки, футболки; 24 лютого 2023 року «Укрпошта» до річниці повномасштабного вторгнення російських військ випустила поштову марку з написом «ПТН ПНХ!» [див. також про такі випадки слововживання і словотворення як зразки «мови протесту» в сучасній Україні, наприклад: Bilaniuk : 351–352]. Після початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну з 24 лютого 2022 року, коли став відомим обмін «репліками» між російськими нападниками і українськими захисниками острова Зміїний у Чорному морі: «Я — русский военный корабль. Предлагаю сложить оружие и сдаться!» — «Русский военный корабль, иди на х...й!», ця відповідь українських прикордонників набула надзвичайної популярності ² й стала вживатися вже, по-перше, з розширеним, символічним значенням презирства до російських окупантів: «Русский военный корабль, іди ... !» (у квітні 2022 року «Укрпошта» ввела в обіг нову марку з таким написом), «Українські виробники почали продавати шкарпетки з написом “Руский военный корабль, іди нах*й”. <...> Окрім шкарпеток, такий напис розміщують на футболках, светрах, сумках і рюкзаках» (ГПУ, 28.04.2022, с. 11), такий напис з'явився також на щитах уздовж вулиць у різних містах України; по-друге, з розвитком нового значення — загибелі, знищення російських суден та іншої військової техніки під ударами української армії, наприклад: «“Русский корабль” все ж таки пішов на#уй біля Одеси. У ворога втрати мінус один ворожий корабель» (пресофіцер Південного оперативного штабу про потоплення українськими військами ще одного російського корабля — див.: УП, 7.03.2022) (у ЗМІ, в інтернеті

² Як роз'яснило, зокрема, Національне агентство з питань державної служби, використання державними службовцями відомої фрази прикордонників з острова Зміїний, яка стала девізом українців у боротьбі з окупантами, не є порушенням «Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування». «Але, колеги, в усьому важлива міра <...>» (див.: В. Романенко. — УП, 23.03.2022).

розпочався навіть обмін думками з приводу написання цього «прислівника зі значенням напряду» — окремо чи разом). У розмовній мові, у соціальних мережах інтернету набуло поширення також таке римоване «гасло»: «Слава Україні! Слава нації! Пиз...ць Російській Федерації!».

3.3. Експресивне текстотворення на теми війни — активізація публічного демонстрування відповідного ставлення до «свого» і «чужого» у творенні різножанрових усних і писемних мінітекстів (інтернет-мемів, римів, написів на предметах одягу, автомобільних наліпках, муралів і графіті, візуально-вербального оформлення марок «Укрпошти» тощо), віршів, авторської пісенної продукції, у тому числі як римейків популярних пісень на зразок «Мертві орки не гудуть» [див.: Сюта : 4–6] (див. також приклади вище).

4. Прагматика наративів періоду війни: від образу українського народу як народу-жертви до культивування його героїзму. Від початку 90-х років у межах українського національного дискурсу актуалізувалася тема українського народу — не тільки в його історії, а й на сучасному етапі — як об'єкта постійної національної дискримінації з боку сусідніх народів і як суб'єкта — носія національної кривди, тобто народу-мученика, народу-жертви.

Це стало виявлятися в публічному мовному просторі, по-перше, разом з появою численних роздумів, висловлювань на цю тематику, зі зростанням частотності функціонування членів деяких словотвірних гнізд, які стали вже ключовими для цієї тематичної сфери. Це насамперед:

– *менишовартість* (з похідним *менишовартісний*, а від нього — *менишовартісність* з тим самим значенням, що й *менишовартість*) — у значенні як сприймання українського народу з боку інших народів, так і — внаслідок цього — комплексу самоусвідомлення самих українців на тлі інших (це слово, перейшовши з мовної практики української діаспори, вже значною мірою потіснило в цій тематичній сфері спільне з російською мовою слово *неповноцінність*)³. У системі цінностей українського національного дискурсу це риса, якої українцям слід обов'язково позбуватися: «Таке враження, що кожен із авторів подібних висловлювань подекуди навіть задоволений власним обуренням у формі такого фатально-безвихідного вердикту, який знову-таки підкреслює *менишовартісність* українців. Чомусь у наших і загальноукраїнських, і особистих бідах винен завжди і постійно хтось, а не ми самі» (УС, 2.08.2001);

– *упосліджений* (*упослідженість*, *упослідження*) — насамперед про український народ, українську мову та культуру;

– *винародовлення* (інші члени цього гнізда вживаються значно рідше) — у значенні фізичного та морального вигублення народу (насамперед українського);

– *багатостраждальний* (про Україну, український народ) та деякі інші. Наприклад: «Схоже на те, що комплекс *менишовартості* — це якесь прокляття або наш національний духовний СНІД» (УС, 10.01.2002), «Українці мають позбутися комплексу *менишовартості*» (В. Матяш. — Сл. Пр., 15.10.2009, с. 5), «<...> *принижена* роллю *пасербиці* в державі, <...> *упо-*

³ Пор., наприклад: «Кожен суцільний бачить себе очима тих, що на нього дивляться. В українців і під польським, і під російським урядуванням генерувалося відчуття *менишовартості*, котре віддзеркалювало ставлення до українців їхніх гнобителів. Сприйняте під батоном, таке ставлення з часом набуло рис власного світогляду» (В. Войтенко, д-р мед. наук, проф. Українська ідея. — Д, 29.04.1999).

сліджена в тих регіонах України, де місцева запроданська влада санкціонує політику ганебного “двуязычія”, *зневажена* <...>, *потоптана* різнобарвними кумами *псевдоукраїнського* політикуму <...>, *отруєна* міазмами *малоросійства* <...>, українська мова, попри її офіційно декларований державний статус, <...> не є державною» (А. Венцовський. Держава безмовна — мова бездержавна. — ЛУ, 18.06.2009), «Серед усіх європейських народів українці зазнали в ХХ столітті найбільших втрат. *Україноцид* посідав одне з центральних місць у внутрішній і зовнішній політиці наших сусідів (Угорщини, Росії, Румунії, Польщі). <...> Політика *винародовлення* українців уже в ХХ столітті в деяких державах набувала диких азіатських форм» (О. Гринів. — МУ, 20.02.1997), «Зараз, як ніколи, нам потрібні злагода і терпимість, спокій і виваженість, а головне — любов до своєї *багатостраждальної вітчизни України*» ([Група українських письменників]. Кому потрібна конфронтація між поколіннями? — ЛУ, 19.11.1998, с. 1), «*За нашу багатостраждальну Україну!*» (один з тостів, які стали досить показовими в 90-ті роки в українських національно зорієнтованих колах).

Активізувалося в ужитку гірке Шевченкове «*на нашій — не своїй землі*» (цей вислів проходить рефреном чи не через усю історію гірких рефлексій певної частини українського суспільства останніх десятиліть ХІХ — початку ХХІ ст. у загальному комплексі національної проблематики) — наприклад, як назва книжки нарисів: Віталій Карпенко. На нашій, не своїй землі... (Київ, 1998).

У переліку топонімів — символів відповідних подій в українській історії досить звичайними є *Берестечко*, *Батурин*, *Крути* і под., що свідчить про домінування в українській національній пам’яті переважно трагічних знакових подій.

Дослідники пишуть про концепцію «*страдницької*» історії України [див., наприклад: Арель : 99], настрої національного *катастрофізму* в певному сегменті українських патріотичних кіл (пор. наполягання на адекватності таких самооцінок ситуації: «В українській самокритиці є таке звинувачення — *катастрофізм*. Мовляв, самі себе залякуємо. Насправді якраз ці звинувачення — реакція заляканих, побитих-перебитих. Страх глянути правді у вічі»: Юрій Бадзьо. Не так ті вороги?... — УУ, 2002, № 8, с. 5), «*плачі*» (див., наприклад: Л. Залізняк. *Плач* як форма політичної активності в сучасній Україні. — Журнал «Дніпро», 1998, № 3–4) і (*велике національне*) *плакальництво* («<...> таке огидне явище в українському суспільстві, як *плакальництво*»: О. Логвиненко, канд. філол. наук. — Журнал «Березіль», 2000, № 11–12, с. 178).

Усвідомлюючи Україну *упослідженою* з боку сусідніх народів / держав і/або *неукраїнської* (*антиукраїнської*) влади в самій країні, певні кола українського суспільства у своїх рефлексіях щодо себе як суб’єкта національно-державного будівництва в Україні виявляли при цьому аж надто перебільшені сумніви й надмірні критичні самооцінки. Наприклад, з добірки читацьких листів у книжці відомого українського публіциста: «Я все більше впевнююся, до якого *нікчемного племені* ми з вами належимо. Не народ це, бо інакше давно побудував би свою державу і не оглядався б перелякано на Москву: а чи дозволить вона нам, нарешті, по-своєму глаголить. Що, справді, в нашому національному житті є нашого?» [див.: Погрібний : 116].

Рідше в такому емоційному критичному аналізі глибинних причин надто повільного процесу національно-державницького самоствердження укра-

їнців лунали заклики до пошуку цих причин уже не тільки зовні, а й усередині себе. З метою увиразнення таких рис, що їх нерідко подають як ознаки українського національного характеру, як соціальний флегматизм, нерозвиненість соціальних амбіцій і небажання думати наперед, згадують образ *чухраїнця* (від *українець* + *чухатися*) із сатиричних творів Остапа Вишні 20-х років: «Якщо не збережемо свою державу, то неодмінно зникнемо як етнос. Виникає резонне запитання: “Хто винен?” Влада, яка є *неукраїнською*, чи, можливо, ті, хто цю владу обирає? <...> Ми, українці, не знаємо і не усвідомлюємо того, що з нами було в минулому <...>, і не можемо розібратися, що з нами відбувається сьогодні. У переважної частини українців — “*чухраїнців*”, як називав нас Остап Вишня, відсутні потреби духовні, інтелектуальні. Нам би, умовно кажучи, наповнити шлунок, і ми готові добровільно прийняти диктатуру» (В. Золотий, читач, Миколаївська область. — Д, 28.09.2012, с. 12).

По-друге, як очевидний наслідок психологічних мотивів, про які йшлося вище, у ліричних піснях патріотичної тематики, на тему України та її долі — у текстах, мелодіях і в манері виконання — досить помітними стали мотиви туги, сентиментальної журливості, наприклад: «На могилі моїй посадить молоду яворину, / І не плаче за мною, за мною заплаче рідня. / Я любив вас усіх, та найбільше любив Україну, / Певно, в цьому і є та найважча провина моя» (автор тексту Степан Галябарда, автор музики й виконавець — Степан Гіга). Була помітною, особливо на початку часів незалежності, жанрова стилістика «молитов за Україну» — з їхньою сентиментально-тужливою тональністю (як у текстах, так і в музичному оформленні) і «бажальною» модальністю, спрямованою ніби лише на майбутнє України, а не на її сучасне. Це насамперед «Господи, помилуй нас!» Тараса Петриненка (він автор тексту й музики, а також виконавець): «Навіть на останнім рубежі / Промінь віри в нас ще не погас. / Боже, Україну збережи, / Господи, помилуй нас!», останній куплет: «Грішні діти — діти не чужі, / Отче наш, почуй їх щирий глас. / Боже, Україну збережи, / Господи, помилуй нас! Амінь!». Тут відчувається безперечний вплив як відомого твору Павла Чубинського, який став національним, а потім і Державним гімном України, так і «Молитви за Україну» Олександра Кониського (музика Миколи Лисенка): «Боже Великий, Єдиний, / Нам Україну храни, / Волі і світла промінням / Ти її осіни ...», але якщо стилістика цих творів була цілком чи принаймні достатньо зрозумілою на час їх створення, коли патріотичні кола українського суспільства покладали всі надії на майбутнє, то тепер, після відновлення державної незалежності, у творах на тему державної долі України мав би, очевидно, увиразнюватися перехід уже до мотивів мужньої стриманості.

З іншого боку, як реакція на це дедалі частіше стало висловлюватися різко критичне ставлення до поширювання подібних поглядів як таких, що ставлять проблему національно-державного розвитку фактично у безвихідь, — з боку тих кіл українського суспільства, які, погоджуючись із тим, що за справжнє утвердження української мови, культури, державності ще слід активно боротися, водночас не вважають, що теперішній стан з їх утвердженням практично безнадійний, гірший, ніж був дотепер. Наприклад: «<...> Одним із таких стереотипів є хронічне потрактування України як *жертви*, <...> залежної від чиєїсь злої волі, відтак іманентно нездатної якось переломити ситуацію навіть уже у своїй незалежній державі і, нарешті, стати в ряд достойних і вільних країн. Немає народів з легкою історією. І наш не виняток. Але потрактування його як народу ексклюзивно *нещасно*-

го <...>, так інерційно бездумно прийняте і активно задеклароване в самих початках державності, було фатальним для подальшого розвитку. Замість динамічних імпульсів, які б відповідали вже новому, державному, статусу нації, їй був прищеплений *комплекс меншовартості* <...> *Ламентацийним* рефреном суспільного буття стало запитання — “що ж ми за народ такий?” [натяк на відоме розпачливе запитання Володимира Яворівського на початку 90-х років. — О. Т.], заклики “встати з колін”, “вичавити з себе раба” <...>, безнастанна критика свого власного менталітету і панічний зойк, що це вже *останній шанс*» (Ліна Костенко. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф. — УУ, 2003, № 8–9, с. 2–3). Звернутися до цієї теми визнав за доцільне також один з Президентів України: «<...> Врешті виникла тривога: а чи не складається у нас під вантажем цього болю і проти бажання будь-якого конкретного автора “комплекс” *ображеної нації*, народу, що зазнав травми? Такий комплекс зашкодив би Україні. Він нав’язав би нам *невроз жертви*, міф про країну, яку обминули Бог та історія. Горе народу, який засвоїв психологію ображеного, сказала одна розумна людина», «За-цикленість на минулому, у якому, до того ж, бачать тільки тяжке — утиски, жертви, гноблення, несправедливість, заважає людям повністю розпрямитися, стати по-справжньому вільними та самодостатніми сьогодні», «Але багато моїх співвітчизників переконані, що ніхто не може зрівнятися з українцями в *стражданнях*. Це у них така манія величі» [Кучма : 134, 135, 137]. Лунають заклики переходити від «філософії національної *віктимності*», від «дискурсу *віктимності*» до філософії соціальної й національної активності та до відповідальності самої нації за її ж долю, до того, що вже нарешті слід позбуватися комплексу «*національного (малоросійського) мазохізму*»: «*Малоросійський мазохізм* — безперервні *плачі* на тему “як нас мучили”. Такі *плачі*, лишаючись головною сутністю світогляду мазохіста, не спричиняють до дії» (В. Войтенко. Українська ідея. — Д, 29.04.1999); одна з тематичних передач у програмі журналіста В. Кіпіані «Історична пам’ять» на т/к ЗІК мала саме таку назву: «*Національний мазохізм*» (грудень 2017 року). Праця журналіста й політолога О. Палія була названа «25 перемог України» (Київ, 2013) і мала передмову з такою назвою: «*Народ-страждалець* чи... і *переможець*» (в інтерв’ю з нагоди виходу книжки автор говорив також про необхідність відходу від культивування українського «*національного мазохізму*»).

У загальному контексті таких суспільних настроїв посилювалася увага до необхідності відповідних змін у навчальних програмах з історії України (пор., наприклад, як одну з таких домінант: припинити мартирологічне представлення історії України як жертви перманентної агресії та колоніальної політики ворожих сусідів — у брошурі «Шкільна історія очима істориків-науковців» / Упоряд. Н. Яковенко. Київ, 2008) та української літератури, особливо до 1917 року. Стали звертати увагу на те, що як у доборі тем і сюжетів та в підходах до їх висвітлення, так і, як наслідок, у відповідній емоційній тональності самих текстів і, отже, так чи інакше й української мови як такої об’єктивно можуть критися фактори посилення в молоді асоціювання української мови з настроями песимізму — як соціального, так і національного (ніби без перспективи на щось краще в житті, без «позитиву»): «На жаль, маємо визнати, що на сьогодні людині доводиться обирати між поборництвом ідей українства і бажанням жити оптимальним життям, насолоджуватися красою і мистецтвом цього світу. Чому? <...> Здається, у нашому житті на розсуд простої людини виноситься весь *песимізм* українського слова і порів-

няно менше — сильні енергетичні ресурси, великі можливості гумору, поезики — не нудного ліризму, що ним у більшості насичені естрадні тексти! <...> І маємо: школяр вважає, що українські письменники були у більшості патріотами <...>, але речі їхні були нудні і песимістичні. <...> Щось подібне складається і на ниві, наприклад, журналістики: якщо про українське, то переважно з відчаєм чи нудною патетикою. <...> Отже, маємо: виховують нас на слізній і заполітизованій літературі, на чужій або наслідуваній музиці, відбиваючи художній смак, привчаючи до думки про власну безпорадність, бідність і нездарність» (Наталка Іванова, учениця випускного класу, м. Київ. Непарадні роздуми київської школярки. — УС, 25.03.1999); «<...> До того ж у старших класах програма з української літератури нагадує суцільний *сто-гін*: то вивчаються твори часів голодомору, то поезія дисидентів та репресованих» (Дмитро Маслюк. — ВЗ, 5.04.2002); українська класична література мінорна, є небезпека, що вона налаштовує на невдачу; треба давати в школу, особливо початкову, позитив: ми ж вибороли незалежність (з інтерв'ю директора видавництва дитячої літератури «Веселка» Олексія Бондаренка на телебаченні, червень 2016 року).

Виходячи з того, що без національних героїв і національної історії без перемог не можна виховувати народ, українські митці стали виступати з такими, наприклад, заявами: «Нам потрібні наші, *українські герої*. І документальні, й вигадані. Запитаймо себе: а Рембо був? <...> То чому українці, дивлячись то на Рембо, то на “товариша Сухова” [герой популярного радянського революційного «вестерну» / «істерну». — О. Т.] завжди мусять “прибіднятися”?», «Моїм завданням було зробити українського героя» — про ідейну доцільність і художню виправданість поєднання в образі головного героя фільму — радянського льотчика, етнічного українця — реальних і можливих домислених моментів (з інтерв'ю кінорежисера Михайла Іллєнка у зв'язку із завершенням роботи над художнім кінофільмом «Той, хто пройшов крізь вогонь». — УМ, 3.08.2011, с. 10).

Щодо культивування символічних топонімів в українській історії, то тут також поступово стало відбуватися переорієнтування від місць — символів військових поразок, хоча й героїчних, до місць — символів перемог українського війська. Висловлюються пропозиції й робляться конкретні спроби внести зміни до переліку героїчних подій в історії українського народу — з тим, щоб він не був тільки мартирологом, з актуалізацією вектора орієнтування української національної ідеології на героїзм військових перемог. Наприклад: «Ми давно створили культ героїзму під *Крутами* — героїзму, результатом якого був усе-таки програш. Але ми ще навіть не почали створювати культу героїзму під *Мотовилівкою* ⁴ — героїзму, результатом якого був як очевидний і переконливий виграш, так і переконливий доказ якісної переваги українського Духу. Нас дуже вміло націлили на програні епізоди нашої історії, де можна “поплакати” <...> Державні нації ніколи не відзначають своїх поразок. Вони виховують дітей на перемогах» (В. Мороз. Україна у двадцятому столітті. Львів, 2005, с. 393); «Подивіться на історичні дати,

⁴ Це невелика залізнична станція між Фастовом і Васильковом, де 18 листопада 1918 року військові підрозділи Директорії УНР розгромили гетьманські військові частини, основу яких становили добровольці — офіцери та юнкери колишньої царської армії з їхньою метою відновлення єдиної й неподільної Росії — і які кількісно значно переважали загони Директорії; результатом цього стало відновлення Української Народної Республіки.

які ми відзначаємо: загибель студентів під *Крутами*, розстріл повстанців під *Базаром*, поразку козацьких військ під *Берестечком*, *голодомор* 1933 року, *Чорнобиль*... От ті віхи, на яких базується наша історія. А де ж перемога української зброї під *Конотопом*? А *Грюнвальдська битва*, яка є частиною й нашої історії? А перша серйозна поразка Тевтонського ордену під *Дорогочином*? А битви під *Жовтими Водами*, *Корсунем*, *Пилявою*, *Охматовим*? А *Чортківський наступ* 1919 року? Невже в нас мало героїчних сторінок, які закінчуються переможно?» (К. Гордієнко, політолог. Про національну гордість малоросів. — ЗВУ, 15.07.2004); пор. ще в Євгена Маланюка: «Хтось із молодших публіцистів наших вже часів підносив питання, чому у нас святкують *Полтаву* і *Берестечко*, а не *Жовті Води* чи *Конотоп*, чому доба 1917–1918 рр. — це не київський “*Арсенал*” чи *Мотовилівка*, а саме неодмінно *Крути*?».

Під час президентства В. Ющенка на найвищому державному рівні вперше відзначили річницю перемоги українського війська, очолюваного гетьманом Іваном Виговським, над московським 1659 року під *Конотопом*; назва *Конотоп* стала функціонувати в мовному просторі України, набираючи конотації української військової звитяги: «Звитяга Конотопа. Це була одна з найславетніших перемог української зброї» (Сл. Пр., 16.07.2009, с. 2); вийшли історичні праці: А. Бульвінський. *Конотопська битва 1659 року* (Київ, 2009 — у започаткованій серії «Перемоги української зброї»), О. Сокирко. *Конотопська битва 1659 р.: Триумф в час Руїни* (Київ, 2008). З інформації про відзначення цієї події в деяких українських ЗМІ: «Президент святкуватиме перемогу над росіянами. Сьогодні, 11 липня, Президент Віктор Ющенко здійснить робочу поїздку на Сумщину, де відбудуться урочистості з нагоди 350-ої річниці перемоги козацького війська над московською армією. Під *Конотопом* глава держави візьме участь у <...>» (УМ, 11.07.2009). З виступу Президента України П. Порошенка 12 липня 2017 року в Сумах на відкритті пам'ятного знака «Козацький хрест борцям за волю»: «Днями ми з вами згадували річницю *Конотопської битви* — головної події російсько-української війни 50-х років XVII століття. <...> Козацька армія гетьмана Івана Виговського разом з кримськотатарськими союзниками розбила московське військо під *Конотопом*. Вони, ці козаки, мають гідних нащадків. І сучасні захисники незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України теж довели і доводять, що українська армія, яка створена за останні три роки, відновлена, відроджена, є одною з найефективніших армій континенту, яка здатна зупинити російську навалу»⁵.

Але цілком однозначно й переконливо злам у лініях прагматичної побудови наративних схем на теми України та її «долі» заявив про себе тільки з 2014 року. Уже можна зробити висновок про те, що з цього часу — перед лицем навислої вже цілком реальної загрози для української державності — тема народу-жертви як одна з домінант української національної самосвідомості стала відходити на задній план і цей рік можна розцінювати як певний рубіж у відході від «журливої тональності» в рефлексіях на національну те-

⁵ Пор. різко критичну оцінку такого трактування образу *Конотопа* з боку представника кіл проросійської політичної орієнтації в Україні — з назвами підрозділів у межах статті на зразок «Во всем “виновата Москва”», «Воспеваем украинское насилие?», «Выговский — Ющенко: тревожные параллели»: Вл. Корнилов. *Конотопская битва — новый общенациональный миф*. — Газета «2000», м. Київ, 21.03.2008, с. А2.

матику й переході до наступальної активності. В українському національно-державницькому дискурсі, в тому числі й в офіційній сфері, дедалі активнішим ставало вживання членів словотвірного гнізда *герой* — у застосуванні не тільки до вітчизняної історії, а й до сучасності. Як офіційне привітання у ЗСУ та інших силових структурах 2018 року було запроваджено (відновлено в ужитку) двочленну формулу — як звертання і відгук: «*Слава Україні! — Героям слава!*». У цей період у міських та обласних бібліотеках країни стали проводити зустрічі з учасниками Революції гідності та АТО і ООС під назвою «Українці — *нація героїв*», організовувати відповідні книжкові виставки (це відбувалося також в онлайн-режимі); такий же напис з'явився після 24 лютого 2022 року як заставка на телеекранах і в мережі інтернету; назву «*Нація героїв*» мала також тематична програма на т/к «24» в 2019–2021 роках, присвячена героїчним сторінкам в історії України. У найменуваннях об'єктів міської топонімії з'явилося багато назв вулиць, площ і т. ін. зі словоформою *Героїв...*, особливо в межах двох хвиль перейменувань — 2015–2016 рр. у рамках «закону про декомунізацію» і з 2022 року після початку повномасштабної фази російсько-української війни: *Героїв Крут, Героїв Небесної сотні, Героїв Майдану, Героїв України, Українських героїв, Героїв АТО, Героїв Маріуполя, Героїв Харкова* та ін. У період після 24 лютого 2022 року стали регулярно з'являтися повідомлення про присвоєння звання «*Герой України*» ще одній групі учасників збройного протистояння з військами РФ; на відзначення подвигу, масового героїзму та стійкості, виявлених під час відсічі збройній агресії РФ проти України, було запроваджено почесну відзнаку «*Місто-герой України*», якою вже нагороджено ряд українських міст. У суспільстві обговорюється концепція створення *Національного Пантеону Героїв України*. Частотними в публічній сфері стали вислови на зразок «*героїчне протистояння (героїчний опір) українського народу російському збройному вторгненню (агресії)*»; на телеекранах постійно оновлювалися написи на зразок «*7-й (10-й і т. д.) день героїчного спротиву України російським (московським) окупантам (загарбникам)*». У заявах політиків, діячів культури, у назвах книжкових виставок, різних конкурсів, у темах шкільних творів і т. ін. звичайними стали звороти на зразок «*Ми — народ-переможець*» (на т/к «Еспресо» 24 серпня 2017 року відбувся телемарафон під назвою «*Народ переможців*»), «*Українці — сильна нація*» (наприклад, благодійний фонд під такою назвою, м. Дніпро), «*Українці — нація сильних*» (пор. також, наприклад, у навчальному посібнику: «*Ми, українці, — нація сильних і вольових людей*» — як приклад речення, ускладненого прикладкою: О. П. Глазова. Українська мова. 9 клас. Харків, 2017, вправа 61).

Мотив героїзму українських збройних сил у боротьбі за свободу й незалежність країни не міг, природно, не актуалізуватися з 2022 року — після початку повномасштабної російсько-української війни — й на рівні конотативної топонімії. Ореолом такої конотації оповиті насамперед назви міст *Маріуполь* і *Бахмут*, що стало виявлятися в частотному функціонуванні словосполучень з цими словами на зразок «*битва за Маріуполь*», «*героїчна оборона Маріуполя*», «*битва за Бахмут*» («*Бахмутська битва* — це великий стратегічний успіх ЗСУ». — Сл. Пр., 4.05.2023, с. 2), «*фортеця Бахмут*»; у нових урбанонімах — у перейменуваннях, пов'язаних із цією війною, — назва вулиць *Героїв Маріуполя* (у різних містах країни) посідає особливе місце. Назва *Чорнобайка* — села неподалік від Херсона, де розташований військовий аеродром (тут під час тимчасової російської окупації Херсонщини

ЗСУ своїм вогнем багато разів дистанційно знищували техніку й живу силу противника, але той усе знову й знову завозив їх сюди з огляду на зручне в тактичному плані розташування аеродрому), — набула також переносного значення — як символу безглуздої загибелі російських військ унаслідок бездарності їхнього командування, яке, не навчаючись на власних помилках, знов і знов повторювало ту чи іншу операцію в тому самому місці: «Побачити *Чорнобаївку* і померти» (іронія за зразком відомого крилатого вислову «Побачити Париж і померти!»). З'явилися вислів «феномен *Чорнобаївки*», перифрази «друга (нова, ще одна) *Чорнобаївка*», «І знову *Чорнобаївка*» — про той чи інший населений пункт, місцевість, де війська РФ здійснювали відповідні невдалі дії: про аеродром коло Мелітополя; про с. Білогорівку на Луганщині, де російські війська неодноразово наводили понтонну переправу через Сіверський Донець замість попередньої, уже знищеної; про острів Зміїний у Чорному морі та ін. У різних населених пунктах країни з'явилася в цей час вулиця *Чорнобаївська*.

Але в українській топонімії, звичайно, не відійшла в пасив і тема масової жертвовності українців, виявленої в цій війні в ім'я перемоги над ворогом. Це насамперед назви українських міст і селищ, які виявили особливу стійкість в обороні, зазнали масованих руйнувань, перетворившись на «міста-привиди», і щодо цивільного населення тих із них, що були тимчасово окуповані, російські війська чинили особливо жорстокі злочини, масові звірства, убивства, страти (деякі з цих міст порівнюють з такими містами на пост'югославському просторі, як Сребрениця і Вуковар, що особливо постраждали під час воєнних дій у 90-ті роки). У значенні символу масових звірств російських військ щодо громадян України особливого поширення набула назва містечка *Буча* в Київській області: «Злочини путінського рашизму проти людяності мають бути прирівняні до злочинів сталінізму й фашизму. <...> *Буча* — це точка неповернення. Будь-який компроміс — це зрада насамперед тих мучеників, яких ці нелюди закатували» (Н. Балюк. — ВЗ, 7.04.2022, с. 2), «— Мусимо собі сказати: повний розрив із Московією. Повна деколонізація й декомунізація — або *Буча* повториться в житті наших нащадків» (Н. Старченко. — ГПУ, 28.04.2022, с. 11), «Під час окупації у Балаклії була *друга Буча*» (УП, 10.09.2022); став уживатися вислів *Бучанська різанина* (див., наприклад, статтю під такою назвою в українському сегменті «Вікіпедії»); саме щодо Бучі найчастіше вживають характеристику *нова Сребрениця*. Зруйнований, знищений Маріуполь часто називають *нове (українське) Алеппо* (це старовинне місто в Сирії, яке 2011 року російська армія майже зрівняла з землею).

5. Графіка. Орфографія. У багатьох ЗМІ після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 року стали запроваджувати написання з малої літери власних назв — політико-адміністративних, географічних, особових (на позначення офіційних осіб), назв установ і організацій та ін., що стосуються нинішньої РФ і колишнього СРСР, а також офіційних осіб Республіки Білорусь, з території якої російські війська теж вели бойові дії проти України (як вираження крайньої неповаги до об'єктів їх позначення). Наприклад: *росія*, *путін* (ГУ, 31.12.2022); *російська федерація*, *рф* (УК, 31.08.2022); *росія*, *рф*, *путін*, *сергей лавров*, *марія захарова* (УП, 4.07.2022); *сррр*, *росія*, *російська федерація*, *рф*, *московія*, *москва*, *кремль*, *володимир путін*, хоча, наприклад, *Гітлер* (УМ, 14.09.2022, 7.12.2022, 8.03.2023); *росія*, *російська федерація*, *рф*, *кремль*, *фсб*, *балтійський флот*, *путін*, *москва*,

петербург, московський патріархат, білорусь (Е, 20.04.2022, 11.05.2022, 27.04.2022); росія, російська федерація, рф, москва, путін, білорусь, радянський союз (ВЗ, 7.04.2022, 28.04.2022); «війна росії проти України» (Сл. Пр., 4.05.2023, с. 5); пор. також, наприклад: «У селі, де народився предстоятель УПЦ МП Онуфрій, частина людей і досі згадує під час служби патріарха кіріла» (Е, 11.05.2022, с. 1).

Мовними знаками новітнього російського імперіалізму — як «символи російського нацизму», «нова свастика» — зовсім несподівано стали після повномасштабного вторгнення РФ в Україну з 24 лютого 2022 року деякі елементи латинської графіки — літери **V** (розм. *вешка*) і особливо **Z** (*зет*, розм. *зетка*), що ними маркувалася різна військова техніка (танки та ін.) російських військ в Україні (щодо того, що вони мають означати, думки спостерігачів розходяться). У Росії цим літерам стали надавати символічного значення російського войовничого патріотизму, війни проти «українських націоналістів (бандерівців)», війни «за Росію», що стало стимулом для породження гібридних графічних утворень на зразок «За победу!», «За пацаноV!», «За мир без нацизма! За Россию! За Президента!» (мітинг-концерт під такою назвою відбувся в Москві в Лужниках на честь річниці приєднання Криму 18 березня 2022 року), «Заветам Верны», «Сила V правде», для вишиковування дітей на різних масових заходах у формі цих літер, для прикрашання великодніх пасок оздобами у вигляді **Z** тощо. У різних містах РФ в публічних місцях почали ставити невеликі споруди у вигляді символу **Z**. В Україні ж поширилася практика пейоративного використання такого роду графічних утворень, особливо з літерою **Z**, на позначення різних понять, пов'язаних із сучасною агресивною політикою РФ, наприклад: *Z(зет)-пропаганда*, *Z(зет)-патріот* (*зетник*) і под., *Зомбі* — про більшість сучасних росіян, одурманених агресивною великодержавницькою пропагандою; *путінізм*, «Звичайний рашиZм. Як одна літера Захопила і наZифікувала Росію» — заголовок публікації (М. Кригель. — УП, 11.04. 2022); «Реєстр держЗрадників» (створений в інтернеті рухом «Чесно», квітень 2022 року); «Здохли за Путіна» (про генералів російської армії, що загинули в Україні). За спеціальним законом (квітень — травень 2022 року), в Україні, як і в ряді інших європейських країн, використання цих літер («без правомірного контексту або в контексті виправдання збройної агресії проти України чи будь-яких інших воєнних дій»), насамперед **Z**, уже підпало під юридичну заборону — як символів російської агресії проти України; «Укрпошта» припинила випуск поштових марок з літерними номіналами **V** і **Z** (використання цих та інших літер латинського алфавіту на позначення номінальної вартості «Укрпошта» запровадила з 2017 року); згідно з постановою Кабінету Міністрів (квітень 2023 року), заборонено використання цих літер в автомобільних номерних знаках.

II. Суспільний статус української мови. Впливи нинішньої російсько-української війни не могли, природно, не відбитися на ставленні різних верств українського суспільства до функціонування в сучасній Україні як російської, так і української мов. Військово-політичне протистояння держав і народів неминуче мало посилити наявне й до того розмежування цих мов у загальному комплексі цінностей і пріоритетів українського суспільства. І, як наслідок, українська мова стала ще повніше усвідомлюватися, зокрема, і як один з факторів державної безпеки України, тоді як російська — ще ширше позиціонуватися як «окупаційна» («мова окупантів»), «мова агресора»: «Не

хочу говорити однією мовою з окупантами», «Російська мова — мова ворога / окупанта / убивць», «Єдине, що нас “єднає” з ворогом, — російська мова» [див. про функціонування такого роду текстів у сучасній Україні: Сютя : 6–11]. Це стимулює подальше розширення суспільних позицій української мови, що відбувається як «згори», так і «знизу», з відповідним звуженням функціонування в країні російської мови.

В українському військовому середовищі під час воєнного протистояння з Росією, особливо з 2022 року, можна було цілком наочно, найбезпосередніше констатувати зростання значення української мови не тільки як засобу спілкування (у її комунікативній функції), але і як маркера національно-державної належності мовця, тобто її ідентифікаційної функції — її дедалі ширше використання серед «своїх» для відмежовування від «чужих» (надто в умовах поганої видимості — в темну пору дня тощо, оскільки військова камуфляжна форма бійців з обох сторін дуже подібна і спілкування російською мовою могло б призводити до небажаного сплутування).

Сама офіційна Росія — не тільки з розгортанням збройної агресії проти України і відторгненням від неї частини територій, а й узагалі із запереченням права на існування як української держави, так і української мови — дала, таким чином, серйозні підстави для різкого увиразнення в сучасній українській дійсності такого напрямку в розвитку мовної ситуації.

Ось, наприклад, оцінки ситуації з боку представників української влади: російська мова — це знаряддя «русского мира» в Україні (П. Жебрівський, тодішній голова Донецької військово-цивільної адміністрації, грудень 2016 року); «<...> слід розуміти, що українська мова від 2014 року остаточно перестала бути лише маркером ідентичності, а перетворилася на першочергову складову національної безпеки України. І як би це не дискомфортно лунало для когось, допоки в Україні у якихось сферах чи якихось регіонах домінуватиме російська, суверенітет та територіальна цілісність будуть під загрозою» (В. Кириленко, віцепрем'єр-міністр України. Треба негайно приймати новий закон про українську мову! — див.: УП, 28.02.2018); «Російська мова має зникнути з нашої території взагалі як елемент *ворожого* пропаганди і промивання мізків для нашого населення» (О. Данілов, секретар Ради національної безпеки і оборони, в телеєфірі одного політичного токшоу — див.: 1+1, «Телевізійна служба новин», 21.10.2022). У межах цього періоду було прийнято низку законодавчих актів, що передбачають розширення функціонування української мови як державної мови країни в різних сферах суспільного життя (поза сферою побутового спілкування) з відповідним звуженням використання російської мови: закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.), закони про декомунізацію (2015 р.) і деколонізацію (2023 р.) української топонімії (див. вище п. 1.3), про державну службу (2015 р.), про мову аудіовізуальних ЗМІ (2018 р.), про мову музичних творів (2016 р.), про освіту (2017 р.) та ін. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну відзначене ставлення до російської мови стало виявлятися також у таких заходах органів державної влади та місцевого самоврядування, як заборона Верховною Радою звучання російської музики в громадських місцях до повного припинення російської окупації регіонів України, накладання радами низки областей мораторію на використання російськомовного культурного продукту на їхніх територіях, вилучення зі шкільних навчальних програм за рішеннями ряду міських і обласних рад предмета «російська мова», який є частиною

варіативного компонента навчального курсу й тому не є обов'язковим для вивчення (хоча, відповідно до Конституції України, батьки, які вважають себе етнічними росіянами, мають право звертатися до школи з заявами про те, щоб їхня дитина вивчала російську мову)⁶.

Щодо змін у ставленні різних верств населення країни до обох мов, то якщо, наприклад, згідно з опитуванням Київського міжнародного інституту соціології, проведеним у жовтні 2015 року (тобто ще до 24 лютого 2022 року), 50% респондентів вважали російську мову історичним надбанням України, яке потрібно розвивати, а 30% були переконані, що вона загрожує незалежності країни [див.: Середя], після початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну остання позиція стала значно посилюватися. Пор., наприклад, у плані настроїв щодо цього в різних колах українського суспільства: «Український режисер, колишній в'язень Кремля Олег Сенцов вважає: розмовляти російською мовою означає підтримувати ворога. “Зараз мова — це маркер. Багато моїх російськомовних друзів, у тому числі тих, які вийшли з тимчасово окупованого Криму, переходять на українську, бо це маркер. Якщо ти говориш українською — отже, ти за Україну. Це важливо. Державна мова — це те, що має об'єднувати нашу націю. <...> Якби в нас були нормальні стосунки з Росією, не було б війни. А зараз, якщо ти розмовляєш російською, ти підтримуєш ворога тим самим. Гібридна війна триває через мову теж. Вони це використовують. І коли ти переходиш на українську — це як захист державності”, — певен Олег. <...> Олег Сенцов додав, що українську мову добре розумів завжди, але ніколи не спілкувався» (Збруч, 26.07.2020 — дата звернення: 18.10.2022); «Тим часом українська акторка NN агітує всіх переходити на українську мову. Вона каже, що раніше теж спілкувалася російською, але зараз, каже, навіть язик не повертається говорити *мовою окупантів*» (Г. Ярема. — ВЗ, 7.04.2022, с. 2); «Треба звести до розумного мінімуму вивіски, писані *мовою агресора*, а надто — зі знущальними назвами на кшталт “Вареничная Катюша”: так, наче той москаль щодня і щогодини безчестить нашу безталанну Катерину» (поет і видавець Іван Малкович під час вручення йому Національної премії України імені Тараса Шевченка — у присутності Президента України П. Порошенка: УМ, 10.03.2017).

За результатами опитування Соціологічної групи «Рейтинг» у березні 2022 року в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій (див.: УП, 25.03.2022), абсолютна більшість респондентів — 83% — виступають за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні. З іншого

⁶ Так, за річним звітом уповноваженого із захисту державної мови, в якому проаналізовано дотримання мовного закону в освіті, культурі, науці та інших галузях у 2022 році, особливості цього року можна вважати кардинальне скорочення кількості шкільних закладів, класів та учнів, що вивчають російську мову. Кількість учнів, що вивчають російську мову в загальноосвітніх закладах, зменшилася на понад 99% (у вересні 2021 року таких дітей було 454,8 тисяч, а станом на 1 вересня 2022 року — близько 4 тисяч, тобто 0,8% від попереднього навчального року). Цей процес, як зазначено у звіті, відбувався в цілком природний спосіб і не був пов'язаний зі зміною нормативно-правової бази чи з адміністративним тиском. Головним каталізатором стрімкої дерусифікації загальної середньої освіти стали воєнні злочини та геноцидна політика РФ, спрямована проти українського народу. Уповноважений запропонував, починаючи з нового навчального року, вилучити з вивчення в школах предмет «російська мова» й замінити його іншими предметами (див.: О. Барсукова. — УП, 1.05.2023).

боку, за надання державного статусу російській мові до повномасштабного вторгнення РФ в Україну виступала майже чверть українців, а сьогодні — лише 7% (за надання статусу державної російській мові традиційно виступали мешканці Півдня та Сходу, але навіть у цих регіонах таких було лише третина, а сьогодні їхня кількість зменшилася майже вдвічі). Дедалі менше українців розмовляють удома, в побуті виключно російською мовою: якщо в 2012 р. їх було близько 40%, наприкінці 2021 — 26%, то на початку війни 2022 р. — 18%. Перехід російськомовних груп відбувається насамперед у сегмент двомовних — з 15% до 32%, і дві третини з цих 32% готові повністю перейти на українську і спілкуватися нею вдома. Кількість же громадян, які вдома спілкуються лише українською, зросла на 4% і зараз становить 48%. У 2012 році, до подій «Революції гідності» й до початку російської військової агресії, 57% співвітчизників вважали українську мову рідною; у 2022 році цей показник сягнув 76%⁷. Дослідження показало, що позитивна динаміка в мовній самоідентифікації громадян України відбулася насамперед через зміну ставлення до української мови у Центрі, а також на Півдні та Сході країни.

Згідно з даними опитування, проведеного цією ж соціологічною групою в серпні 2022 року, кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома, продовжує зростати: 51% зазначили, що розмовляють вдома українською (у квітні 2022 р. — 48%), третина — обома мовами, 13% — російською; більше половини респондентів з Півдня і Сходу двомовні, близько чверті — російськомовні; використання російської в побуті зменшилося приблизно вдвічі. 76% опитаних назвали рідною українську мову, а 19% — російську, при цьому 30% російськомовних вважають своєю рідною українську мову. За останні пів року кількість тих, хто почав постійно спілкуватися українською, збільшилася до 64%. Частіше почали використовувати українську мову жителі Півдня і Сходу, а також вимушені переселенці з цих регіонів на Захід і в Центр. Загалом від початку повномасштабного вторгнення Росії 41% російськомовних та двомовних почали частіше спілкуватися українською, з них 24% — постійно, 17% — частіше (див.: УП, 24.08.2022).

За результатами опитування КМІС у грудні 2022 року в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій, якщо, наприклад, у 2017-му році тільки українською спілкувалися 34% опитаних, а переважно нею — 15%, обома мовами спілкувалися 25%, 14% — переважно російською, а 12% — тільки російською, то в 2022-му році кількість людей, які спілкуються тільки українською, становила 41%, переважно українською — 17%, двома мовами — 24%, переважно російською — 9% і тільки російською — 7% (див.: УП, 9.01.2023).

За нещодавнім опитуванням Київського міжнародного інституту соціології про те, як повномасштабна російсько-українська війна могла вплинути, зокрема, на зміну культурно-мовних уподобань громадян України, якщо 24% респондентів не помітили за останній рік таких змін за собою, то інші констатували їх наявність у себе. 84% опитаних відзначили зростання інтересу до українського культурного матеріалу в самій Україні, зокрема: 56% почали більше слухати українську музику; 22% — більше читати українських ав-

⁷ В оцінюванні даних таких соціологічних опитувань слід, звичайно, обов'язково брати до уваги незалучення до них жителів тимчасово окупованих районів Південного Сходу країни.

торів; 42% — більше дивитися українські фільми / серіали (46% частково або повністю відмовилися від російських фільмів); 39% почали споживати більше українського контенту YouTube-каналів (31% відмовилися від російського); 35% перейшли на українські сайти (27% більше не відвідують російські) і т. ін. (див.: Київський міжнародний інститут соціології: «Культурні практики населення України: поведінка та ставлення (результати соціологічного опитування: аналітичний звіт)», лютий 2023 р. // www.kiis.com.ua (дата звернення: 10.04.2023).

Офіційна Росія стала використовувати фактор наявності в Україні не тільки етнічних росіян, а й російськомовного населення в цілому як один з основних приводів для втручання у внутрішні справи України — уже не тільки дипломатичного та економічного, як це було досі, але і як прямий інструмент військової агресії — з 2014 року, а особливо з 2022 року (у зовнішньополітичних доктринах РФ окремо передбачається захист російськомовного населення за кордоном)⁸. РФ мотивує свої агресивні дії далеко не останньою чергою нібито необхідністю захисту цих груп населення України від «насиленої, брутальної українізації» [див., наприклад, критичний аналіз цієї демагогії щодо захисту «права розмовляти російською мовою»: Arel : 271–272, 296–297]. Так, перед повномасштабним вторгненням російських військ в Україну офіційна Росія, у тому числі президент В. Путін, стали заявляти про «геноцид російськомовного населення в Донбасі» з боку української влади; Слідчий комітет РФ порушив проти України кримінальну справу через нібито жорстоке поводження з цивільним населенням та використання летальної зброї проти цивільних на Донбасі з квітня 2014 року з прямим умислом на знищення не просто жителів Донбасу, а саме, як було підкреслено, «російськомовних груп» цього регіону (див.: УП, 16.02.2022); за соціологічними опитуваннями в РФ, підтримка серед населення країни «спецоперації» російських збройних сил в Україні з 2022 року, спрямованої «на захист російських кордонів і захист російськомовного населення Донбасу» є достатньо високою (так, навіть через рік після початку «спецоперації» 43% опитаних висловлювалися за продовження воєнних дій, хоча 50% — уже за переговори між Росією і Україною: Левада-Центр: Пресс-выпуск «Конфликт с Украиной: оценки февраля 2023 года», 2.03.2023 — див.: <https://www.levada.ru> > konflikt... (дата звернення: 8.05.2023)⁹.

Отже, продовження русифікації України є очевидною загрозою не тільки для подальшого існування української мови, а й для державної незалежності країни, і, як неважко припустити, поки в Україні буде існувати така мовна ситуація і поки в Росії будуть зберігати міцні позиції великодержавницькі, шовіністичні сили з прагненням до «російського реваншу», це час від часу або й постійно буде потужним дестабілізаційним фактором не тільки в житті,

⁸ Пор., наприклад, у відповідних документах РФ: «<...> російську мову необхідно розглядати як один з основних інструментів просування та реалізації стратегічних зовнішньополітичних інтересів Російської Федерації» («Концепция государственной поддержки и продвижения русского языка за рубежом», прийнята в листопаді 2015 року).

⁹ Хоча згідно, наприклад, з опитуванням Соціологічної групи «Рейтинг», проведеним 19 березня 2022 року методом телефонних інтерв'ю в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій, лише 2% респондентів в Україні вважали, що Росія прийшла саме для захисту російськомовних громадян України, а не для реалізації своїх значно ширших цілей (див.: УП, 25.03.2022).

а й у самому існуванні нашої держави. Як показують, зокрема, соціологічні опитування населення України, проведені 2015 року на всій території країни крім її тимчасово окупованих Російською Федерацією територій на Півдні й на Сході [див. огляд цих даних, наприклад: Середа], російськомовна частина населення країни помітно поступалася перед українськомовною за такими показниками, як: любов до України, гордість за своє громадянство та українську армію; готовність захищати батьківщину і відмовитися від особистих благ на користь її майбутнього; підтримка незалежності країни, демократії, «Революції гідності», вступу до ЄС і НАТО; засудження комуністичного режиму та визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом українського народу; ставлення до РФ з 2014 року як до держави-агресора. Саме в російськомовному середовищі, особливо на Південному Сході країни, російська пропаганда лягала на більш вдячний ґрунт. Згідно з останніми опитуваннями громадської думки, більшість російськомовного населення країни також, як і переважна більшість українськомовного населення, позитивно оцінює розпад СРСР, але серед російськомовних осіб на 20% більше тих, хто шкодує про це (дані фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і Центру Разумкова — див.: УП, 21.01.2023).

З іншого ж боку, російська мова функціонує в Україні вже протягом кількох століть (так само, як угорська для угорців, румунська для румунів і т. д.), в тому числі як базова мова спілкування для ряду поколінь, які вже народжувалися тут. І, що не менш важливо, щодо значної частини цих людей не можна піддавати сумнівам їхню достатньо однозначну проукраїнську політичну позицію (згадати хоча б позицію українських футбольних «фанатів», на Сході і в Центрі країни в основному російськомовних, з їхньою «кричалкою» під час матчів з російськими командами «Бей, бей москалей!» і з їхньою активною підтримкою навесні 2014 року державної незалежності України). Але особливо наочно це виразилося під час двох «Майданів» з активною участю в них також і російськомовних громадян України, а ще більшою мірою — в їхньому захисті зі зброєю в руках державної незалежності й територіальної цілісності України з 2014 року та в готовності навіть померти за це, зокрема в розгортанні добровольчого й волонтерського рухів (тобто не тільки за мобілізацією або за контрактним обов'язком з державою, а цілком з власної ініціативи). Тому журналісти, соціологи, політологи, історики стали обговорювати явище «українського російськомовного патріотизму», пор., наприклад: «За останні декілька років, а Майдан показав це особливо, в Україні виникла нова ідентичність — російськомовні українські патріоти. Їх дуже багато, і вони дуже сильні. Коли мені знайомі говорять, що українська мова — ключове питання для України, я звертаю їхню увагу на те, що більшість солдатів і офіцерів в зоні АТО розмовляють російською» (Ярослав Грицак. Любити Україну по-російськи [цит. за: Хомінський]). Отже, російськомовність певної частини громадян України аж ніяк не має автоматично означати їхнього негативного ставлення до української державності, української мови та прозахідного курсу країни (як, до речі, й українськомовність іншої частини населення країни також не завжди, хоча, звичайно, вже значно вірогідніше, можна розцінювати як відданість цим ідеалам). Мова, таким чином, іде про згуртування населення сучасної України різної етнічної належності й різних мов спілкування як єдиної української політичної нації.

Однак у будь-якому разі визнання наявності в Україні такого потужного політичного чинника, як «український російськомовний патріотизм»,

аж ніяк, звичайно, не має означати, що цим категоріям громадян України не обов'язково володіти українською як державною мовою країни й не користуватися нею принаймні в межах сфер суспільного життя, визначених законодавством, адже державна мова й мова основного корінного народу країни — це фактор, який має ще більшою мірою об'єднувати, згуртовувати українську політичну націю. Більше того, цим категоріям, насамперед соціально активним верствам населення, слід ширше переходити на українську мову спілкування ще й тому, що наявність у країні значного масиву російськомовних громадян і надалі буде ідеологічним козирем у руках ідеологів великодержавництва та офіційних кіл сучасної РФ і підставою для неї й надалі втручатися у внутрішні справи України, нав'язуючи «захист» російськомовних «співвітчизників».

Слід, з іншого боку, підкреслити також той факт, що війна спричинила ослаблення, погіршення демографічного фактора, оскільки призвела до посилення масової депопуляції населення внаслідок вимушеної еміграції мільйонів українців за межі країни (з неясністю питання як щодо часу їхнього повернення, так і щодо кількості тих, хто повернеться), і це, звичайно, прямо впливає й на загальну кількість носіїв і взагалі користувачів української мови в країні.

ЛІТЕРАТУРА

- Арель Д. Спокуса «націоналізації» української держави. *Сучасність*. 1995. № 12. С. 84–107.
- Белей Л. Л. Позивні учасників АТО й ООС — творення та функціонування. *Мовознавство*. 2020. № 3. С. 49–62.
- Вайс Д. Украинский конфликт в зеркале корпусной лингвистики. *Schweizerische Beiträge zum XVI. Internationalen Slavistenkongress in Belgrad, August 2018 / E. Velmezova (ed.). Bern etc. : Peter Lang, 2018. С. 321–348.*
- Гнатюк О., Мельничук А. Просторово-часові аспекти декомунізації топоніміки міста Києва. *Ідеологія і політика*. 2020. № 1. С. 84–114.
- Дуличенко А. Д. Русский язык конца XX столетия. München : Verlag Otto Sagner, 1994. X + 347 с.
- Кучма Л. Україна — не Росія / пер. с рус.: И. Пашенко, А. Руденко-Десняк. Москва : Время, 2004. 560 с.
- Майоров М., Короленко Б., Каретніков І. Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Місто: історія, культура, суспільство* : Е-журнал. 2017. Вип. 1. С. 134–141.
- Малес Л., Дейнека А. Дискурс декомунізації Києва в опыте переименований. *Ідеологія і політика*. 2020. № 1. С. 115–145.
- Середа Є. «Мова окупанта» або історичне надбання України? *Українська правда* (інтернет-ресурс), 14.02.2021.
- Сипко Й. Фрагменты языковой картины украинского кризиса. *Interpretácie sveta v jazyku / red.: P. Kaša, R. Tokarski, M. Vojteková. Prešov : Prešovská univerzita, 2015. С. 145–162.*
- Сюта Г. М. Лінгвософія опозиції «свій — чужий» у текстах періоду російсько-української війни. *Українська мова*. 2013. № 2. С. 3–34.
- Тараненко О. О. Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. II. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 54–81.
- Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. I. Впливи, інтерференція, запозичення. *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 55–82.

- Хомінський С. Й. Чи можна любити Україну російською мовою? *Український смисл* / за ред. І. С. Попової. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. С. 21–29.
- Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети : Серія «Філософія»*. 2016. № 1. С. 14–23.
- Arel D. Language, status, and loyalty in Ukraine. *The Battle for Ukrainian : A Comparative Perspective* / ed. by M. S. Flier and A. Graziosi. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2016. P. 271–307.
- Bilaniuk L. Purism and pluralism : Language use trends in popular culture in Ukraine since Independence. *The Battle for Ukrainian : A Comparative Perspective* / ed. by M. S. Flier and A. Graziosi. Cambridge, Mass., 2016. P. 343–363.
- Kuße H. Aggression und Argumentation. *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress : Belgrad 2018* (Die Welt der Slaven : Sammelbande / Сборники. Bd 63) / Hrsg. von S. Kempgen, M. Wingender, L. Udolph. Wiesbaden, 2018. S. 191–204.
- Reuther T. Колорады, майдауны, сепары, укры, двухсотый, труба, «крокодил»: Zur Lexik des Russischen im Ukraine Konflikt. *Wiener Slavistischer Almanach*. 2016. Bd 77. S. 301–328.
- Scharlaj M. Патриотизм послекрымской России. В зеркале агрессии и аргументации. *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress : Belgrad 2018* (Die Welt der Slaven : Sammelbande / сборники. Bd 63) / Hrsg. von S. Kempgen, M. Wingender, L. Udolph. Wiesbaden, 2018. S. 311–319.

ДЖЕРЕЛА

1. Словники:

- Даль Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в четырех томах / совмещенная редакция изданий В. И. Даля и И.А. Бодуэна де Куртенэ в современном написании. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2004.
- Лукаш Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 392 с.
- СУМ-11 Словник української мови : в 11 т. — Київ : Наук. думка, 1970–1980.
- ТСРЯ Толковый словарь русского языка конца XX в. : Языковые изменения / гл. ред. Г. Н. Складневская. Санкт-Петербург : Фолио-Пресс, 1998. 701 с.

2. Засоби масової інформації:

а) газети, журнали: ВЗ — «Високий Замок» (Львів); ГПУ — «Газета по-українськи»; ГУ — «Голос України»; Д — «День»; Е — «Експрес» (Львів); ЗВУ — «За вільну Україну» (Львів); ЛУ — «Літературна Україна»; МУ — «Молодь України»; СВ — «Сільські вісті»; Сл. Пр. — «Слово Просвіти»; СП — «Суботня пошта» (Львів); УК — «Урядовий кур'єр»; Укр. т. — «Український тиждень» (журнал); УМ — «Україна молода»; УС — «Українське слово»; УУ — «Урок української» (журнал);

б) телеканали: Еспр. — «Еспресо»; «Прямий»; NewsOne; 1+1 — т/к «Студія 1+1»; 5 к. — «5 канал»; 24 к. — «24 канал»;

в) інтернет-ресурси: «Збруч»; «Тиждень.ua»; Укрінформ.ua; УНІАН — Українське Незалежне Інформаційне Агентство Новин; УП — «Українська правда»; Діло.ua (Назви інших ЗМІ див. повністю в тексті.)

Дата надходження до редакції: 29.05.2023

Дата надходження після доопрацювання: 08.06.2023

Дата затвердження редакцією: 13.06.2023

REFERENCES

- Arel D. (1995). Spokusa «natsionalizatsii» ukraïnskoï derzhavy. *Suchasnist*, (12), 84–107. [In Ukrainian].
- Arel D. (2016). Language, status, and loyalty in Ukraine. *The Battle for Ukrainian: A Comparative Perspective*. M. S. Flier and A. Graziosi (Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press, 271–307.
- Belei L. L. (2020). Pozyvni uchashnykiv ATO y OOS — tvorennia ta funktsionuvannia. *Movoznavstvo*, (3), 49–62. [In Ukrainian].
- Bilaniuk L. (2016). Purism and pluralism: Language use trends in popular culture in Ukraine since Independence. *The Battle for Ukrainian: A Comparative Perspective*. M. S. Flier and A. Graziosi (Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press, 343–363.
- Dulichenko A. D. (1994). Russkij yazyk kontsa XX stoletiya. München: Verlag Otto Sagner. [In Russian].
- Hnatiuk O., Melnychuk A. (2020). Prostorovo-chasovi aspekty dekomunizatsii toponimiky mista Kyieva. *Ideolohiia i polityka*, (1), 84–114. [In Ukrainian].
- Khomynskyi S. Y. (2016). Chy mozha liubyty Ukrainu rosiiskoiu movoiu? *Ukrainskyi smysl*. Dnipropetrovsk: Lira, 21–29. [In Ukrainian].
- Kuchma L. (2004). Ukraina — ne Rosiia. Y. Pashchenko, A. Rudenko-Desniak (Transll.). Moscow: Vremia. [In Ukrainian].
- Kuße H. (2018). Aggression und Argumentation. *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress: Belgrad 2018* (Die Welt der Slaven: Sammelbande). Bd 63. Hrsg. von S. Kempgen, M. Wingender, L. Udolph. Wiesbaden, 191–204.
- Maïorov M., Korolenko B., Karetnikov I. (2017). Dekomunizatsiia nazv naselenykh punktiv ta raioniv Ukrainy: pidstavy, protses, pidsumky. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo: E-zhurnal*, (1), 134–141. [In Ukrainian].
- Males L., Deyneka A. (2020). Diskurs dekomunizatsii Kieva v opyte pereimenovaniï. *Ideolohiia i polityka*, (1), 115–145. [In Russian].
- Reuther T. (2016). *Kolorady, maydauny, sepyary, ukry, dvukhsotyj, truba, «krokodil»*: Zur Lexik des Russischen im Ukraine-konflikt. *Wiener Slavistischer Almanach*. Bd. 77, 301–328.
- Scharlaj M. (2018). Patriotizm poslekrymskoj Rossii. V zerkale agresii i argumentacii. *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress: Belgrad 2018* (Die Welt der Slaven: Sammelbande). Bd 63. Hrsg. von S. Kempgen, M. Wingender, L. Udolph. Wiesbaden, 311–319. [In Russian].
- Sereda Ye. (2021). «Mova okupanta» abo istorychne nadbannia Ukrainy? *Ukrainska pravda* (Internet resource), 14.02.2021. [In Ukrainian].
- Sipko Y. (2015). Fragmenty yazykovoj kartiny ukraïnskogo krizisa. *Interpretácie sveta v jazyku*. P. Káša, R. Tokarski, M. Vojteková (Eds.). Prešov: Prešovská univerzita, 2015. C. 145–162. [In Russian].
- Siuta H. M. (2013). Linhvosiïia opozytsii «svii — chuzhyi» u tekstakh periodu rosiisko-ukraïnskoï viiny. *Ukrainska mova*, (2), 3–34. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2009). Ukrainskyi i rosiiskyi movno-kulturni vektory v suchasniï Ukraini: realnist, polityzatsiia, mify. II. *Movoznavstvo*, (3–4), 54–81. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2010). Ukraïnsko-rosiiskyi movni kontakty na suchasnomu etapi: prytiahuvannia i vidshtovkhuwannia. I. Vplyvy, interferentsiia, zapozychennia. *Movoznavstvo*, (2–3), 55–82. [In Ukrainian].
- Vajs D. (2018). Ukraïnskij konflikt v zerkale korpusnoj lingvistiki. *Schweizerische Beiträge zum XVI. Internationalen Slavistenkongress in Belgrad, August 2018*.

- E. Velmezova (Ed.). Bern etc.: Peter Lang, 321–348. [In Russian].
- Yavorska H. M. (2016). Kontsept «viina»: semantyka i prahmatyka. *Stratehichni priorytety*: Seriiia «Filosofia», (1), 14–23. [In Ukrainian].

SOURCES

1. Dictionaries:

- Dal' Dal' V. I. (2004). *Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka*: in 4 vols. Moscow: OLMA-PRESS. [In Russian].
- Lukash Lukash H. P. (2015). *Slovnnyk konotatyvnykh vlasnykh nazv*. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD. [In Ukrainian].
- SUM-11 *Slovnnyk ukrainskoi movy*: in 11 vols. (1970–1980). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- TSRYa *Tolkovyj slovar' russkogo yazyka kontsa XX v.: Yazykovye izmeneniya*. (1998). G. N. Sklyarevskaya (Chief Ed.). Saint Petersburg: Folio-Press. [In Russian].

2. Mass media

a) newspapers, journals: HPU — «Hazeta po-ukrainsky» (newsp.); HU — «Holos Ukrainy» (newsp.); D — «Den» (newsp.); E — «Ekspres» (newsp., Lviv); LU — «Literaturna Ukraina» (newsp.); MU — «Молодь України»; SV — «Silski visti» (newsp.); Sl. Pr. — «Слово Просвіти» (newsp.); SP — «Subotnia poshta» (newsp., Lviv); UK — «Uriadovi kur'yer» (newsp.); Ukr. t. — «Ukrainskyi tyzhden» (journal); UM — «Ukraina moloda» (newsp.); US — «Ukrainske slovo» (newsp.); UU — «Urok ukrainskoi» (journal); VZ — «Vysoky Zamok» (newsp., Lviv); ZVU — «Newspaper» (newsp., Lviv);

б) TV channels: Espr. — «Espreso»; «Priamyi»; NewsOne; 1+1 — TV channel «Studiia 1+1»; 5 k. — «5 kanal»; 24 k. — «24 kanal»;

в) online resources: «Zbruch»; «Tyzhden.ua»; Ukrinform.ua; UNIAN — *Ukrainske Nezalezhne Informatsiine Ahentstvo Novyn* «Ukrainska pravda»; Depo.ua (see other media in the text).

Received: 29.05.2023

Received in revised form: 08.06.2023

Accepted: 13.06.2023

Oleksandr TARANENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: oataran99@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

RUSSIA-UKRAINE WAR AND THE UKRAINIAN LANGUAGE (preliminary observations). II

The article highlights the main changes in the Ukrainian language as a result of the current Russia-Ukraine war (since 2014, especially after February 24, 2022). The changes have already covered both the corpus (structure) of the Ukrainian language and various aspects of its realization and its social status. Within the language corpus, it becomes the most noticeable, of course, in the field of nomination. In this field, firstly, naturally has been foregrounded the military vocabulary; secondly, it focused on the language images, on the one hand, of *Ukraine* (accentuating the «statist» connotations of the word family parts), and on the other hand, of *Russia* as an aggressor state (with a greater frequency and number of names associated with it, and the negative expressive connotations they have acquired); thirdly, there have been drastic changes towards de-communization (de-sovietization) and de-russification (both in cultural-historical and normative terms) of various thematic classes of the country's proper names. In general, there has been

an increase in tendencies towards the further de-russification of the Ukrainian literary language. In the stylistic palette, increases the use of, on the one hand, elevated (as to «one's own» and «one's people»), and on the other, degraded (relative to the aggressor state) vocabulary and phraseology. In the pragmatics of this period's discourses on the topics of the historical «fate» of Ukraine, you may already posit the final transition from the image of the Ukrainians as a victim people to the cultivation of its heroism. The media practices lowercase spelling of proper names associated with current Russia (as a manifestation of extreme disrespect for the designated objects). The letters **V** and **Z** have quite unexpectedly become the linguistic signs of modern Russian imperialism. In regard to the functioning in modern Ukraine of the two main languages of communication, the position of the Ukrainian language strengthens.

Keywords: Russia-Ukraine war, the Ukrainian language in 2014–2023, the Russian language in Ukraine, de-russification of the Ukrainian language, de-communization of the Ukrainian proper names field, social status of the Ukrainian language.